

سخاوت در قرآن کریم و حدیث و بازتاب آن در شعر صائب تبریزی

محمد یاسین احمدی

۱. دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه:

myasinahmadi@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله (۶۱-۴۷)

در این پژوهش دیدگاه قرآن عظیم الشان و احادیث ائمه معصومین ^(ع) درباره سخاوت بررسی شد و بازتاب آن در شعر صائب تبریزی، مورد مطالعه قرار گرفت. با استفاده از روش کیفی (توصیفی-تحلیلی)، اطلاعات و داده‌ها به شیوه کتابخانه‌ای جمع‌آوری، تحلیل، تبیین و ترتیب گردید. این تحقیق نشان می‌دهد سخاوت، یکی از اصول اساسی ارزش‌ها در جامعه اسلامی و انسانی است؛ خداوند بخشایشگر ^(ع) در قرآن مجید انسان‌ها را به انجام آن، تشویق و امر کرده است و برای سخاوتمندان پاداش بس بزرگ و نیکو قرار داده است: «فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَأَنفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ» «پس برآنانی از شما که ایمان آورده و انفاق کردند پاداش بزرگ خواهد بود.» (الحديد/ ۷) و هم‌چنین از پیامبر اکرم ^(ص) و ائمه معصومین ^(ع) احادیث بی‌شماری در مورد سخاوت و انفاق در کتاب‌های معتبر نقل شده است. چنان‌که پیامبر بزرگوار ^(ص) فرمود: «سخاوت درختی است از درختان بهشت آویخته تا زمین، هر کس به شاخه‌ای از آن چنگ زند او را به بهشت می‌کشاند.» (ورام، ۱۳۶۹: ۳۱۸) امام جعفر صادق ^(ع) فرمود: «برآوردن حوائج و نیازمندی‌های مؤمن از هزار حج مقبول و آزادی هزار بنده و فرستادن هزار اسب مجهز در راه خدا، بالاتر و والاتر است.» (ابن بابویه، ۱۴۰۰ق: ۱۹۷) صائب تبریزی با تأثیر پذیری از قرآن کریم و احادیث، به سخاوت، انفاق و همدردی با مستمندان، بی‌نهایت توجه داشته و او را می‌توان در زمره شاعران دلسوز، بشردوست و مشوق سخاوتمندی قرارداد، زیرا او باور دارد که در جامعه انسانی ضرورت است تا افراد در برابر رفتاری‌های دیگران احساس مسئولیت کنند و با نیازمندان رفتار سخاوتمندانه و مهربانانه داشته باشند.	<p>نوع مقاله:</p> <p>مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت:</p> <p>۱۴۰۲/۰۹/۰۷</p> <p>تاریخ پذیرش:</p> <p>۱۴۰۲/۱۲/۱۲</p> <p>واژه‌های کلیدی:</p> <p>سخاوت قرآن کریم حدیث شعر صائب تبریزی</p>
---	---

۱. مقدمه

سخاوت و انفاق یکی از وسیله‌های دین جهت نایل شدن آدمی به مدارج عالی انسانی است. سخاوت در قرآن کریم و متون اسلامی از همان آغاز یکی از فضایل پسندیده شمرده شده است. از آیات قرآن کریم و احادیث ائمه معصومین^(ع) به دست می‌آید که بخشندگی، نوعی گذشت از حق شخصی و ایثار و یکی از نیکوترین صفات مؤمنان است. «وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حِبِّهِ مَسْكِينًا وَ يَتِيمًا وَ أُسِيرًا»^{۸}؛ «إِنَّمَا نَطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَ لَا شُكْرًا»^{۹} «و غذای (خود) را با اینکه به آن علاقه (و نیاز) دارند، به «مسکین» و «یتیم» و «اسیر» می‌دهند! (و می‌گویند): ما شما را به‌خاطر خدا اطعام می‌کنیم و هیچ پاداش و سپاسی از شما نمی‌خواهیم!» (انسان/۹-۸) پیامبر اکرم (ص) فرمود: «دست‌ها سه گونه‌اند: گیرنده، دهنده و نگهدارنده و از همه بهتر دست دهنده است.» (مشکینی، ۱۳۸۲: ۱۱۴) مطالعه حاضر در مورد سخاوت در قرآن مجید و حدیث و بازتاب آن در شعر صائب تبریزی است. هدف پژوهش بررسی دیدگاه قرآن شریف و ائمه معصومین^(ع) درباره سخاوت است و نیز تبیین اینکه صائب تبریزی در اشعار خود به این مقوله چه رویکردی دارد؟ مسأله از این نگاه دارای اهمیت است که در جامعه‌ای که بر مبنای الگوی اسلامی تشکیل شده، انسان نمی‌تواند در برابر نیازها و گرفتاری‌های هم‌نوعان خود بی‌تفاوت باشد؛ بلکه با احساس مسئولیت، در پی کمک و رفع مشکلات آنان باید باشد. کاوش و تفحص در چنین موضوعاتی از یک‌سو سبب بازتاب درونمایه‌های گنجینه متون دینی و ادب فارسی شده و از سوی دیگر باعث گسترش و ترویج سخاوت و انفاق در بین مردم و جامعه خواهد شد. بنابراین در پژوهش حاضر از روش کیفی (توصیفی-تحلیلی) استفاده شده است. اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای و یادداشت برداری، جمع‌آوری و بعداً داده‌ها توصیف، تحلیل و بررسی و شده است.

۱-۱. بیان مساله و سوالات پژوهش

سخاوت و انفاق یکی از وسیله‌های دین، جهت نایل شدن آدمی به مدارج عالی انسانی است. در شرایط حاضر که سراسر جوامع اسلامی را فقر و تنگدستی و مشکلات فراگرفته است؛ بیشتر از همه زمانه‌ها، انفاق، بخشش، زکات و سخاوت می‌تواند درمان دردهای بی‌نویان باشد. در این پژوهش سعی می‌شود سخاوت از منظر قرآن کریم و حدیث و شعر صائب تبریزی بررسی گردیده و به این پرسش‌ها پاسخ دهد که خداوند متعال در مورد سخاوت در قرآن کریم به انسان‌ها چه فرمایشاتی دارند؟ ائمه معصومین^(ع) درباره سخاوت چه گفته‌اند؟ و صائب

تبریزی چه رویکردی در رابطه با سخاوت و انفاق در پیش گرفته است؟

۱-۲. ضرورت، اهمیت و هدف پژوهش

کاوش و تفحص در چنین موضوعاتی از یک سو سبب بازتاب درون‌مایه‌های گنجینه متون دینی و ادب فارسی شده و از سوی دیگر باعث گسترش و ترویج سخاوت و انفاق در بین مردم و جامعه خواهد شد. مسلمانان جهان باید در برابر مشکلات برادران دینی‌شان احساس مسئولیت نموده و در حد توان به افراد نیازمند توجه و کمک کنند، به ویژه امروز بیشتر از هر روزی دیگر مردم مظلوم فلسطین و غزه و یمن به کمک‌های مسلمانان سراسر جهان نیاز شدید دارند. بنابراین در تحقیق سعی می‌شود تا سخاوت از دیدگاه قرآن کریم، سخاوت از منظر ائمه معصومین^(ع) و بازتاب سخاوت در شعر صائب تبریزی بررسی شود.

۱-۳. پیشینه پژوهش

مطالعات نگارنده نشان می‌دهد که تا اکنون مقاله مستقلی تحت عنوان «سخاوت در قرآن کریم، حدیث و بازتاب آن در شعر صائب تبریزی» منتشر نشده است، ولی مهم‌ترین مقاله‌ها و کتاب‌های که شباهت با این پژوهش دارد، از این قرارند: مقاله «احسان و دستگیری از نیازمندان در غزلیات صائب تبریزی» از دکتر حسین فقیهی و فاطمه سیاه‌چین؛ مقاله «کمک خواهی و کمک رسانی از دیدگاه قرآن و حدیث» از دکتر جعفر ثامنی؛ کتاب «سخاوت سیره معصومین و نجاب بشریت» از حاج حسین خوش لهجه. کتاب «انفاق» از علی صفایی حائری؛ کتاب «نصایح و سخنان چهارده معصوم^(ع) و هزار و یک سخن» از علی مشکینی اردبیلی، ترجمه احمد جنتی؛ کتاب «مجموعه ورام (آداب و اخلاق در اسلام)» از مسعود بن عیسی ورام، ترجمه محمد رضا عطائی.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۱-۲. سخاوت

سخاوت به معنای جود، بخشش، بخشنده‌گی، جوانمردی، کرم و عبارت از دادن مالی که خود نیاز ندارد به نیازمند، البته دادن مال با وجود نیاز مهم‌تر است. بالاترین درجه سخاوت ایثار است و ایثار عبارت از این است که با وجود نیاز به مالی، آن را به دیگران بخشش کند. (ورام، ۱۳۶۹: ۳۲۳) سخاوت، صفتی از صفات خداست، و ایثار بالاترین درجه سخاوت است، و این

روش همیشگی پیامبر اکرم (ص) بوده، تا آنجا که خداوند آن خلق شریف را بزرگ شمرده است. (همان: ۳۲۴) «وَ اِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ» «و بر قله اخلاق نشسته‌ای!» (قلم/۴)

۲-۲. سخاوت در قرآن شریف

از دیدگاه قرآن کریم، جود و سخاوت از جمله اعمال صالح و از صفات مؤمنان است. قرآن شریف در سوره‌های متعددی انسان‌ها را به انجام انفاق، احسان و سخاوت دستور و فضایل آن را بیان کرده و برای سخاوتمندان اجر و پاداش نیکو وعده داده است. در اینجا چند نمونه ذکر می‌گردد: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» «خداوند به عدل و احسان و بخشش به نزدیکان فرمان می‌دهد.» (نحل/۹۰) اشاره به دستور خداوند بر رعایت عدل، احسان و بخشش است. «وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ» «و همانگونه که خدا به تو نیکی کرده است نیکی کن» (قصص/۷۷) این آیه به انسان ضمن یادآوری نعمت‌های که از جانب خداوند به او داده شده، دستور می‌دهد همانطوری که بخشش دریافت می‌کند، باید دوباره بخشندگی داشته باشد. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ» «برای کسانی که در این دنیا نیکی کرده‌اند پاداش نیک است.» (زمر/۱۰) در اینجا خداوند تبارک و تعالی به نیکوکاران اجر و پاداش نیک مرّده می‌دهد و آنها را به کارهای شایسته تشویق کرده و به آنها امید می‌بخشد. «وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ» «و شما هر انفاق و احسانی کنید در باره خویش کرده‌اید...» (بقره/۲۷۲) «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» «کسانی که مال خود را انفاق کنند در شب و روز نهان و آشکار آنان را نزد پروردگارش پاداش نیکو خواهد بود و هرگز از حادثه آینده بیم‌ناک و از امور گذشته اندوهگین نخواهد گشت.» (بقره/۲۷۴) «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ» «در راه نیکی و پرهیزگاری باهم تعاون کنید!» (مائده/۲) انسان با تدقیق، تفحص و مطالعه قرآن کریم، درمی‌یابد که خداوند منان در آیه‌های متعددی انسان‌ها را به احسان، نیکوکاری، سخاوت و بخشش تشویق، ترغیب و دستور داده است و برای نیکوکاران و سخاوتمندان هم در دنیا و هم در آخرت مزد و پاداش پسندیده وعده کرده است. از این رو، برای انسان‌های توانگر که به قرآن کریم و روز واپسین ایمان دارند، لازم است که در حد توان باعث گشودن گره‌ها و رفع نیازمندی‌های مردم جامعه خویش شوند.

۲-۳. سخاوت در احادیث

ابن مسعود از پیامبر (ص) نقل کرده است: «در شب معراج دیدم برسومین دردوزخ نوشته شده: هرکس می‌خواهد در روز قیامت عریان نباشد، باید بدن‌های عریان را ببوشاند و هرکس می‌خواهد در آن روز، تشنه نماند باید تشنگان را در دنیا سیراب کند و هرکس مایل است در روز قیامت گرسنه نباشد، باید گرسنگان را در این دنیا غذا دهد.» (نوری، ۱۴۰۹ق: ۳۱۷) رسول اکرم (ص) فرمود: «خداوند اولیای خود را جز با سخاوت و حسن خلق، با خوی دیگری نسرشته است.» (ورام، ۱۳۶۹: ۳۱۸) مردی در محضر امام حسین (ع) گفت: «بخشش و نیکی چون به نا اهل برسد ضایع و تباه شود. حضرت فرمود: چنین نیست بلکه بخشش همانند باران است که به نیک و بد برسد.» (دهقان، ۱۳۸۶: ۳۴۸) امام جعفر صادق (ع) فرمود: «نپندارد یکی از شماها که مؤمنی را شاد کرده است تنها او را شاد کرده، بلکه به خدا، رسول خدا (ص) را شاد کرده است.» (کلینی، ۱۳۸۸ق: ۵۶۳) امیرالمؤمنین علی (ع): «بهترین احسان آن است که بدون تقاضا باشد.» (دهقان، ۱۳۸۶: ۳۴۷) امروزه در کشورهای اسلامی، نیازمندی‌ها و مشکلات متعددی مالی و اقتصادی گریبان‌گیر مردم جامعه شده و در مقایسه با هر زمانی دیگر، مردم بی‌نوا و فقیر به سخاوت، کرم و انفاق توانگران احساس نیازمندی شدید می‌کنند. بر مؤمنان است تا به تأسی از فرمایشات قرآنی و ائمه اطهار (علیهم السلام) به نیازمندان و افتادگان توجه مشفقانه و کریمانه داشته باشند. تا حتی الامکان، هم مشکلات مردم نیازمند حل شود و هم برای خودشان آرامش دنیوی و اخروی نصیب گردد.

۲-۴. سخاوت در شعر صائب تبریزی

میرزا محمدعلی پسر میرزا عبدالرحیم تبریزی از استادان بزرگ شعر فارسی در قرن یازدهم هجری عهد صفوی است. پدرش از بازرگانان معروف تبریز بود، در عهد شاه‌عباس بزرگ به اصفهان مهاجرت کرد و در محله عباس آباد سکونت گزید و میرزا محمدعلی آنجا چشم به جهان گشوده و در اصفهان پرورش یافت. (صفا، ۱۳۷۸: ۵۰۹) صائب از شاعرانی است که هم در عصر و زمان خود در هند، ایران و روم شهرت بسیار یافت و این نام‌آوری بیشتر به سبب طرز نو و توانایی کم‌عدیلش در شعر، خواه از طریق ابداع و خواه به تقلید و یا به مناسبت موقع و مقام بوده است. (همان: ۵۱۱) کلیات اشعارش شامل قصیده، غزل و مثنوی است. سخن‌شناسان قصیده‌های او را چندان نستوده‌اند و مثنوی او را که به بحر متقارب در فتح قندهار به فرمان شاه عباس ثانی سروده، متوسط دانسته‌اند، اما آنچه از شعرش مایه شهرت وی شده، غزل می‌باشد که قسمت اصلی و اکثر دیوانش را پدید آورده است. مجموعه شعرهایش را تا

دویست‌هزار و سیصد‌هزار بیت نوشته‌اند که مقرون به مبالغه است. صائب هم قدرتی شگفت‌انگیز در تخیل و ایجاد تصویرهای ذهنی بدیع با استفاده از عالم مجاور خود داشت و هم با زبان توانای خود توانست آن تصویرهای بدیع ذهنی و نکته‌های دقیق شعری را در لباس آراسته‌ای از کلام نمایش دهد. (همان: ۵۱۲) صائب در بدیهه‌گویی دست داشته و به سعدی و حافظ ارادت ورزیده و تحت تأثیر سخنان ایشان قرار گرفته است. (خانلری کیا، ۱۳۶۶: ۳۱۳)

بنابراین در اینجا به توضیح و تحلیل ابیاتی چند از اشعار صائب که در مورد سخاوت سروده شده با مثال‌های از قرآن کریم و احادیث ائمه اطهار^(ع) پرداخته می‌شود. امیرالمؤمنین علی^(علیه‌السلام) فرمود: «آیا خودم را بر این قانع سازم که به من امیرالمؤمنین گفته شد و در ناراحتی و دشواری‌های مردم مشارکت نکنم.» (دهقان، ۱۳۸۶: ۴۵۲) حدیث شریف بیان‌گر آن است که انسان‌ها در هر مقام و هر لباسی که باشند، باید برای حل سختی‌ها، رنج‌ها و مشکلات مردم چاره جویی کنند.

هزار جان مقدس فدای تیغ تو باد که در گشایش دلها عجب دمی دارد
(صائب، ۱۳۸۷: ۵۰)

به باور صائب دارایی صاحبان کرم و جود از برکت سخاوت‌مندی افزایش می‌یابد. درست مثل آب چشمه که هر قدر از آن استفاده کنند و کاوش شود، آب آن بیشتر و بیشتر می‌شود. آنچنان کز کاوش، آب چشمه می‌گردد زیاد / دخل ارباب کرم افزون ز سائل می‌شود
(همان، ۱۳۷۴: ۸۳۹)

خداوند منان در این زمینه می‌فرماید: «وَيَقْدِرُ لَهُ وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ» «و شما هرچه در راه رضای خدا انفاق کنید به شما عوض می‌بخشد و او بهترین روزی دهنده است.» (سبا/۳۹)

راه نجات و مصون ماندن از حوادث ناگوار روزگار نیکوکاری و احسان است. صدقه ردّ بلا است. خداوند کریم، خانه‌های انسان‌های خیر را به واسطه خیرات از آفت‌ها نگهداری می‌کند و خانه‌های بی‌خیر دچار سیل حوادث شده و ویران می‌گردد. رسول اکرم^(ص) فرمود: «انجام کار شایسته مرگ بد را از بین می‌برد.» (دهقان، ۱۳۸۶: ۳۴۸)

به احسان خانه از سیل حوادث رسته می‌گردد / در بی‌خیر در اندک زمانی بسته می‌گردد
(صائب، ۱۳۷۴: ۸۶۱)

باقیات الصالحات آمد کریم / رسته از صداقت و اخطار و بیم
(مثنوی: دفتر سوم)

صائب مخاطبش را ترغیب می‌کند و می‌فرماید که جهت محفوظ ماندن از آشوب‌های زمانه، رفتار سخاوتمندانه داشته باشد، زیرا بذل و بخشش مثل حصاری است که خرمن هستی را از نابودی حفظ می‌کند.

بیشنان دانهٔ احسان ز برق فتنه ایمن شو که جز نقش پی موران حصاری نیست خرمن را
(صائب، ۱۳۷۴: ۸۱)

گروهی خیال می‌کنند با انفاق کردن چیزی را از دست می‌دهند و کسانی که انفاق نمی‌کنند، اموالشان باقی می‌ماند، اما در واقع سخاوت زمینه‌ساز دوستی‌ها و الفت‌ها و برخوردها و داد و ستدهای فکری و سازندگی‌هاست. (صفایی حائری، ۱۴۰۰: ۱۲) انفاق و گذشت، کلاسی است که انفاق‌کننده باید درس‌های بزرگی را با حرکت و عمل تعلیم کند و زمینی‌است و زمینه‌سازی‌است که باید در آن تخم‌ها بکارند و خرمن‌ها بردارند؛ خرمن‌هایی از آزادمنشی. (همان)

نقصان نکند هیچ کس از جود و سخاوت در خوشه رسیدیم گر از دانه گذشتیم
(صائب، ۱۳۷۴: ۱۸۷)

امیرالمؤمنین علی^(ع) فرمود: «کسی که بدست کوتاه (مال و دارائی خود را هرچند اندک باشد در راه خدا) ببخشد، بدست دراز (از جانب خدا) بخشش می‌یابد.» (نهج البلاغه)
صائب هشدار می‌دهد که نباید انسان‌های توانمند بخل ورزد و باید سهم نیازمندان را جدا ساخته و به آنها بدهد تا سرمایه‌شان را از نابودی نجات دهند. امام صادق^(ع) می‌فرماید: در روز جمعه دو فرشته این‌گونه دعا می‌کنند: «خدایا به هر انفاق‌کننده‌ای عوضی عطا فرما و هر بخیلی را به تلف شدن مال دچار فرما.» رسول اکرم^(ص) فرمود: «بخیل، فریبکار، خائن، بدخو، فاسد و کسی که پس از خدمتی به دیگران منت زیادی بگذارد، وارد بهشت نمی‌شود.» (ورام، ۱۳۶۹)

زبان برق بی‌زنهار را وا می‌کنی برخود مکن زنهار دور از خرمن خود خوشه‌چینان را
(صائب، ۱۳۷۴)

حضرت امام باقر^(ع) فرمود: «کسی که در کمک کردن به برادر مسلمانش بخل ورزد و از اقدام در انجام حاجتش دریغ کند گرفتار کمک به کسی شود که در آن کمک گناهکار (خدا) شود و مزدی هم نبرد.» (ثامنی، ۱۳۸۹: ۲۳)

رزق برق است آنچه میداری دریغ از خوشه چین خرمنی‌گز باد دستی جمع‌گردد خرمن است
(صائب، ۱۳۷۴: ۲۸۰)

به باور صائب دستی بی‌خیر، قابل شکستن است و حتی عبادتگاه یهودیان بهتر از خانهٔ کعبه است در صورتی که برای انسان‌ها فیض نبخشد و باعث سعادت آنها نگردد. پیامبر گرامی

اسلام^(ع) فرمود: «خدا را به عزت و بزرگیش سوگند می‌دهم که هیچ آدم بخیل و حریص را وارد بهشت نسازد.» (ورام، ۱۳۶۹: ۳۲۲)

دستی که ریزی نکند زیر خشت به از کعبه‌ای که فیض نبخشد کنشت به
(صائب، ۱۳۸۷: ۱۶۷)

پیامبر اکرم^(ص) فرمود: «کسی که فریاد یاری طلبی مسلمانی را بشنود و پاسخی ندهد، مسلمان نیست.» (کلینی، ۱۳۸۸ق) امروز فریاد بی‌صدای زنان و کودکان نیازمند از زیر خیمه‌ها برای جمع‌آوری کمک به‌گوش می‌رسد. باید شتافت تا مسلمانی خود را اثبات کرد؛ مگر نه اینکه در اسلام اصل بر کمک‌رسانی و همدردی با برادران مؤمن است. صائب نیز رنج و زحمت کشیدن در راه زیارت خانه خدا را نسبت به دستگیری مردم ارزش کمتری قائل است؛ زیرا خداوند منان، به عبادات بندگانش بی‌نیاز است و این مردم‌اند که به کمک و احسان نیازمند هستند. کعبه اگرچه مکان مقدسی است، ولی قلب انسان حرم خداست. زیارت کعبه در برابر دلجویی از انسان، حج اصغر است. از امام باقر^(ع) است که فرمود: «به خدا اگر من حجی کنم، دوست‌تر دارم از اینکه بنده‌ای آزاد کنم و بازهم بنده‌ای و بنده‌ای و مانند آن تا برسد به ده برابر آن و برابر آن برسد به هفتاد و اگر یک خاندان مسلمان را مخارج بدهم، شکم آنها را سیر کنم و عورت آنها را بیوشانم و آبروی آنها را از مردم حفظ کنم دوست‌تر است به من از اینکه حجی انجام دهم و بازهم حجی (وحجی) و مانند آن و مانند آن تا برسد به ده حج و مانند آن و مانند آن تا برسد به هفتاد حج» (کلینی، ۱۳۸۸ق: ۵۸۳)

به راه کعبه دل، پای سعی رنجه مکن که دستگیری مردم هزار چندان است
(صائب، ۱۳۷۴: ۳۳۳)

انفاق، صدقه و سخاوت، شرط عدالت است، عدالت هم شرط ولایت است، ولایت هم شرط قبولی خدا است. (خوش لهجه، ۱۳۸۸: ۳۵)

صائب درک کردن و فیض‌بردن از شب قدر را در گرو همدردی با بی‌نویان دانسته و انسان را تشویق می‌کند که از همکاری و هم‌صحبتی با فقیران دریغ نوزند. علی بن جعفر از برادرش موسی بن جعفر^(ع) حدیث کند و گوید شنیدم که می‌فرمود: «هر که مردی از برادران (ایمانی‌اش) به او رو کند و در پاره‌ای از گرفتاری‌هایش به او پناه آورد و او پناهِش ندهد، با اینکه قدرت بر آن دارد، به تحقیق پیوند خود را از خدای عزوجل بریده است.» (ثامنی، ۱۳۸۹: ۲۴)

مشو از صحبت بی‌برگ و نویان غافل که شب قدر نهان در رمضان می‌باشد
(صائب، ۱۳۸۷: ۶۴)

امام صادق^(ع) فرمود: «خدا عزوجل فرماید: خلق عیال منند و دوست‌ترین آنها نزد من مهربان‌ترین بدان‌ها است و کوشاتر در حوائج آنها» (کلینی، ۱۳۸۸: ۵۹۱) صائب می‌گوید دل‌جویی از درویشان بالاترین عبادات است که خیر و برکت آن به صاحبش بر می‌گردد. طاعتی بالاتر از دل‌جویی درویش نیست دست خود بوسید هرکس دست سائل را گرفت (صائب، ۱۳۷۴: ۴۴۷)

رسول خدا (صلی الله علیه وآله): «مَنْ سَرَّ مُؤْمِنًا فَقَدْ سَرَّنِي، وَمَنْ سَرَّنِي فَقَدْ سَرَّ اللَّهَ؛ هر که مؤمنی را شاد کند، مرا شاد کرده و هر که مرا شاد کند، خدا را شاد کرده است.» (کلینی، ۱۳۸۸: ۱۸۸) صائب می‌گوید: ای انسان نیکوکار اگر دست خالی است و چیزی برای بخشش نداری، حد اقل با جبین گشاده و مهربانی با بی‌نویان برخورد داشته باش. امام باقر^(ع) می‌فرماید: «لبخند مرد بر روی برادرش، حسنه است، دور کردن خار و خاشاک از وی حسنه است و خدا پرستیده نشده به کاری که نزد خدا از شاد کردن دل مؤمن محبوب‌تر باشد.» (همان) زنگدستی اگر خرده‌بی نیفشانی گشاده رویی خود از گدا دریغ مدار (صائب، ۱۳۷۴: ۹۶۴)

رسول خدا^(ص) فرمود: «در روز قیامت، در ترازوی کارهای مؤمن بهتر از حسن خلق نگذارند» (کلینی، ۱۳۸۸: ۳۰۳) از امام باقر^(ع) است که فرمود: «کارهای خیر و خوش رویی به بهشت می‌برند و بخل و بد رویی و عبوس از خدا دور کند و به دوزخ برند.» (همان: ۳۱۵) جبین گشاده به سائل کسی که بر نخورد به روی دولت ناخوانده در فراز کند (صائب، ۱۳۷۴: ۷۳۹) صائب هشدار می‌دهد که متوجه باید بود، با دست که خاطری را می‌توان شاد کرد؛ حتی ناخواسته ناراحت نسازد.

بهوش باش دلی را به سهو نخراشی به ناخنی که توانی گره گشایی کرد (صائب، ۱۳۸۷: ۵۷) یکی از اصحاب گفت: به امام صادق^(ع) گفتم: اندازه خوش خلقی چیست؟ فرمود: نرمش کنی و سخن شیرین بگویی با برادرت با خوش رویی برخورد کنی» (کلینی، ۱۳۸۸: ۳۱۵) امیرالمؤمنین علی^(ع): «کسی که نیکی و خوبی بذل کند، قلب‌ها به سوی او توجه می‌کند.» (دهقان، ۱۳۸۶: ۳۴۸)

اگر از دست احسان مرهم دل‌ها نمی‌گرددی به خلق از خود تسلی دار باری اهل عالم را
(صائب، ۱۳۷۴: ۱۱۷)

از جابر نقل است که می‌گوید: از رسول خدا پرسیدند: کدام صفت مؤمن بالاتر است؟ فرمود: «شکیبایی و بخشندگی» و آن بزرگوار فرمود: «دو خصلتند که خداوند آنها را دوست می‌دارد: حسن خلق و سخاوت و اما آن دو صفتی که مبعوض خداوندند، عبارتند از بد اخلاقی و بخل.» (ورام، ۱۳۶۹: ۳۱۸) صائب معتقد است که انسان نیکو اخلاق و خوش‌خو، گل سرسبد روزگار خود می‌باشد؛ این گشاده رویی می‌تواند درهای گنج سعادت و خوشبختی را برویش بگشاید. گل سرسبد روزگار، خوش خویی است کلید گنج سعادت گشاده ابرویی است
(صائب، ۱۳۸۷: ۴۱)

امیرالمؤمنین علی^(ع): «احسان کردن به کسی که با انسان بد رفتاری کرده، دشمن را به صلاح می‌آورد.» (دهقان، ۱۳۸۶: ۳۴۷)

گفتار دلخراش به نازک دلان فقر مینا به راه آبله پایان شکستن است
(صائب، ۱۳۷۴: ۳۴۶)

آزردن دل‌های شکسته باعث هلاکت شده؛ شخص آزاردهنده باید بخاطر ترحم بر خود از این کار بپرهیزد. علی^(ع): «بر شما باد به انجام کارهای نیکو زیرا بهترین توشه برای قیامت است.» (دهقان، ۱۳۸۶: ۳۴۸)

بوی خون می‌آید از آزار دل‌های دونیم رحم‌کن بر جان خود، زین ذوالفقار اندیشه‌کن
(صائب، ۱۳۸۷: ۱۵۶)

از امام صادق^(ص) که فرمود: «هیچ مسلمانی حاجت مسلمانی را روا نکند جز اینکه خدای تبارک و تعالی او را ندا دهد: بر من است مزد تو و کمتر از بهشت را برایت نپسندم» (کلینی، ۱۳۸۸ق: ۵۷۹)

در بهشت برین گشاده گر خواهی مکن به مردم محتاج در فراز اینجا
(صائب، ۱۳۷۴: ۹)

امام باقر^(ع) فرمود: «خدای عزّ و جلّ رازی را با بنده خود موسی^(ع) در میان گذاشت: من بنده‌هایی دارم که بهشت را برایشان مباح ساخته و در آنجا صاحب اختیارشان کنم. موسی گفت: پروردگارا! آنها چه کسانی هستند که تو بهشت را برایشان مباح کرده و اختیارش را به دست آنان می‌سپاری؟! خدا فرمود: هر کسی که مؤمنی را شاد کند.» (کلینی، ۱۳۸۸ق: ۱۸۹) رسول خدا^(ع) فرمود: «از گناه سخاوتمند بگذرید، زیرا خداوند دست او را هرگاه لغزش پیدا کند، می‌گیرد و هرگاه تنگدست شود، دری به روی او می‌گشاید.» (ورام، ۱۳۶۹: ۳۱۹)

گر دست سائلی به عصایی گرفته‌ای در تکیه گاه خلد به دولت سریر توست
(صائب، ۱۳۷۴: ۴۰۷)

رسول اکرم^(ص) فرمود: «آدم بخشنده، هم به خدا نزدیک است، و هم به مردم، هم به بهشت، و از آتش دوزخ، دور است و آدم بخیل هم از خدا و هم از مردم و هم از بهشت دور بوده و به جهنم نزدیک است.» (ورام، ۱۳۶۹: ۳۱۹) حضرت علی^(ع): «ای فرزند آدمی! وصی خودت در مال و دارایی خویش باش و با آن چنان کن که ترجیح می‌دهی پس از تو با آن چنان شود» (نهج البلاغه: حکمت ۲۵۴)

ز آفتاب قیامت کباب تا نشوی ز دست جود به بی‌حاصلان بیار اینجا
(صائب، ۱۳۷۴: ۱۰)

از علی بن الحسین^(ع) نقل است که رسول خدا^(ص) فرمود: «دوست‌ترین کارها نزد خدا عزوجل، شاد کردن مؤمن است.» (کلینی، ۱۳۸۸ق: ۵۶۱) صائب می‌گوید زدودن زنگار غم از دل‌های ناشاد در این جهان سبب رسیدن به منزل مقصود در آن جهان می‌گردد.

بار بردار ز دلها که درین راه دراز آن رسد زود به منزل که گرانبارترست
(صائب، ۱۳۸۷: ۲۹)

شاعر انسان را تشویق می‌کند تا دست نوازش بر سر بی‌نوایان بکشد، دل‌های غم‌دیده آنها را به مساعدتی شاد کند و خانه‌های تاریک فقیران را با مشعل احسان و بخشش روشن سازد؛ تا شمع‌ی باشد که بعد از مرگ بر مزارش فروزان گردد.

تیره روزان جهان را به چراغی دریاب تا پس از مرگ ترا شمع مزاری باشد
(همان: ۶۴)

امام صادق^(ع) در ضمن حدیثی طولانی فرمود: «چون خدا مؤمن را از قبرش مبعوث کند، با او نمونه‌ای از قبر بیرون آید و جلو او باشد و هر آنجا که مؤمن یکی از هراس‌های روز قیامت را ببیند آن نمونه گوید: نترس و غم مخور و مژده گیر به شادی و کرامت از طرف خدا عزوجل تا آنکه در برابر خدا عزوجل بایستد و از او حساب آسانی بکشد و فرماید: او را به بهشت برند و آن نمونه جلو او باشد، مؤمن به او گوید: خدایت رحمت کند، چه خوب کسی بودی که با من از گورم بیرون آمدی و پیوسته مرا به شادی و کرامت از طرف خدا مژده می‌دادی تا آن را به چشم دیدم و به او می‌گویدی: تو کیستی؟ می‌گویدی: من همان شادیم که به دل برادر مؤمن خود در دنیا وارد ساختی، خدا عزوجل مرا از آن آفریده تا به تو مژده دهم.» (کلینی، ۱۳۸۸ق: ۵۶۵)

۳. نتیجه‌گیری

انسان با کاوش و پژوهش در قرآن مجید و احادیث ائمه معصومین^(ع) به این نتیجه می‌رسد که خداوند متعال انسان‌ها را به انجام سخاوت و بخشندگی دستور داده و در ضمن برای سخاوتمندان پاداش نیکو در این جهان و اجر عظیم در آن جهان مژده داده است. هم‌چنین ائمه معصومین^(ع) با پیروی از دستورات قرآن کریم، ضمن اینکه در واقع خود از زمره سخاوتمندان و احسان‌کنندگان بودند؛ مؤمنان را به اجرای انفاق و احسان ترغیب و تشویق کرده و این عمل صالح و زیبا را از اعمال شایسته و قابل قبول دانسته‌اند. از منظر قرآن و حدیث، سخاوت نه تنها باعث سعادت انسان سخاوتمند می‌شود؛ بلکه سبب پیامدهای نیکوی اجتماعی مانند: دوستی، صمیمیت، حل مشکلات مالی، فقر زدایی، محو کینه و کدورت، خیرخواهی و آرامش روحی فردی-اجتماعی نیز می‌گردد. در واقع می‌توان گفت که سخاوت، احسان، جود و بخشش یک امر نیکو و بی‌نهایت خدا پسند و پیامبر پسند است. صائب با بهره‌گیری از قرآن کریم و عقایدش به احسان و بخشندگی توجه داشته است و با استفاده از این مطلب در اشعارش می‌توان او را از جمله شاعران سخاوتمند دانست. او می‌خواهد مخاطبان‌ش را برای کمک و نیکوکاری با بی‌نویان آماده کرده، حس همکاری و مسؤولیت پذیری را در بین آنها رایج سازد و به آنها تفهیم کند که در برابر نیازمندی‌های یکدیگر بی‌تفاوت نباشند. هم‌چنان از لابلای اشعار این شاعر متعهد و رسالتمند می‌توان به اهمیت کمک، نیکوکاری، بخشندگی و تأثیرات مثبت آن در زندگی آگاه شد و استفاده کرد. با در نظر داشت شرایط موجود در جوامع اسلامی ایجاب می‌کند، تا هرچه بیشتر از پیشتر در راه رسیدن به پرورش روحیه بخشندگی، همدردی و نیکوکاری و انجام آن در بین افراد جامعه، درونمایه‌های گنجینه‌های پر بار و معنوی متون اسلامی و هم‌چنین ادبیات فارسی، بازتاب یابد. هرچند که در شرایط کنونی در اکثر کشورهای اسلامی با توجه به وضع معیشت، روزافزون شدن سختی‌های زندگی و عدم کفاف دستمزد مردم کم‌درآمد، برای حل تمام مشکلات و شکستن سدّ سختی‌ها، ذوالفقاری، صفدری، حیدری و همای رحمتی ضرورت است. ولی بر توانگران مؤمن، انسان‌های با درک و هرآن کسی که توانایی دارد، لازم است تا در برابر مشکلات و نیازمندی‌های انسان‌های محیط پیرامون، ملاحظه و التفات داشته باشند.

کتابشناسی

کتاب‌ها

۱. قرآن کریم

۲. نهج البلاغه

۳. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۰ق)، *أمالی الصدوق*، به کوشش حسین اعلمی، جلد یک، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات

۴. خانلری کیا، زهرا (۱۳۶۶)، *فرهنگ ادبیات فارسی*، مشهد: توس

۵. خوش لهجه، حسین (۱۳۸۸)، *سخاوت سیره معصومین و نجات بشریت*، به کوشش سید علی عظیمی، چاپ دوم، تهران: دانش هوشیار

۶. دهقان، اکبر (۱۳۸۶)، *یکصد و پنجاه موضوع از قرآن کریم و احادیث اهل بیت (ع)*، چاپ سوم، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

۷. صائب تبریزی، محمدعلی (۱۳۷۴)، *دیوان*، به اهتمام جهانگیر منصور، تهران: نگاه

۸. صائب تبریزی، محمدعلی (۱۳۸۷)، *دیوان غزلیات*، به کوشش علی مصطفوی، تهران: تاریخ جهان

۹. صفا، ذبیح الله (۱۳۷۸)، *تاریخ ادبیات ایران*، تلخیص محمد ترابی، جلد چهارم، تهران: فردوس

۱۰. صفایی حائری، علی (۱۴۰۰)، *انفاق*، قم: لیلۃ القدر

۱۱. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۸ق)، *اصول کافی*، چاپ سوم، جلد دوم، ترجمه علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه

۱۲. مشکینی اردبیلی، علی (۱۳۸۲)، *نصایح و سخنان چهارده معصوم (ع) و هزار و یک سخن*، ترجمه احمد جنتی، چاپ بیست و چهارم، قم: الهاد

۱۳. نوری، حسین بن محمدتقی (۱۴۰۹ق)، *مستدرک الوسائل*، جلد سوم، لبنان: مؤسسه آل البيت(ع)

۱۴. ورام، مسعود بن عیسی (۱۳۶۹)، *مجموعه ورام (آداب و اخلاق در اسلام)*، جلد یک، ترجمه محمد رضا عطائی، مشهد مقدس: آستان قدس رضوی پژوهش‌های اسلامی

مقاله‌ها

۱. ثامنی، جعفر (۱۳۸۹)، «کمک خواهی و کمک رسانی از دیدگاه قرآن و حدیث»، *مجله زبان و علوم قرآن*، ۲ (۷-۸)، صص ۱۱-۲۴

Benevolence in the Quran, Hadith, and its Reflection in the Poetry of Sa'eb Tabrizi

Mohammad Yasin Ahmadi

۱. PhD student, Department of Persian Language and Literature, Isfahan University, Isfahan, Iran.
Email: myasinahmadi1@gmail.com

Article Info (۴۷-۶۱)

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received:
۲۸/۱۱/۲۰۲۳

Accepted:
۰۲/۰۳/۲۰۲۴

Keywords:

Benevolence
Quran
Hadith
Poetry
Sa'eb
Tabrizi

In this research, the perspective of the Holy Quran and the traditions of the infallible Imams regarding benevolence were examined, and its reflection in the poetry of Sa'eb Tabrizi was studied. Using a qualitative (descriptive-analytical) approach, information and data were collected, analyzed, explained, and organized in a library style. This study demonstrates that benevolence is one of the fundamental values in Islamic and human society. The Merciful God in the Holy Quran encourages and commands humans to perform benevolent acts, and has promised great rewards for the benevolent: "Those who believe and spend from among you, they will have a great reward." (Hadid:۷). Numerous traditions about benevolence and charity have been narrated from the Prophet Muhammad (PBUH) and the infallible Imams in reputable books. For example, the Prophet Muhammad (PBUH) said, "Benevolence is a tree from the trees of Paradise, extending from heaven to earth. Whoever holds onto one of its branches, Paradise will pull him towards it." (Varam, ۱۳۶۹: ۳۱۸). Imam Ja'far al-Sadiq (AS) stated, "Fulfilling the needs and necessities of a believer is greater than performing a thousand accepted pilgrimages, freeing a thousand slaves, and sending a thousand equipped horses in the way of God." (Ibn Babawayh, ۱۴۰۰ AD: ۱۹۷). Sa'eb Tabrizi, influenced by the Quran and Hadith, paid infinite attention to benevolence, charity, and compassion for the needy. He can be classified among the compassionate, human-friendly, and encouraging poets of benevolence because he believed that it is necessary for individuals in human society to feel responsible towards the afflictions of others and to behave benevolently and compassionately towards the needy.

